

DINSHUNOSLIK FANINING ASOSIY NAZARIY USULLARI

Boymanova Madinabonu Shokir qizi-

Muxammad Al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti Samarqand
filiali Ijtimoiy va gumanitar fanlar kafedrası

Dinshunoslik fani- dinning kelib chiqishi, rivojlanishi, jamiyatdagi o'ri va inson hayotiga ta'sirini ilmiy asosda o'rganuvchi fan sohasi hisoblanadi. U dinlarni tarixiy ,falsafiy, sotsiologik, psixologik, antropologik va boshqa yondashuv orqali tahlil qilinadi. Dinshunoslikning asosiy predmeti-insoniyat tarixida shakllangan dinlarning mazmuni, ularning ijtimoiy va madaniy hayotdagi roli, diniy e'tiqodlar, marosimlar, ufe-odatlar va diniy institutlarning faoliyatini o'rganishdir. Bu fan dinni ijtimoiy hodisa sifatida tahlil qiladi va buni boshqa fanlar bilan bog'liq holda o'rganadi.

Dinshunoslik fanining maqsadi – talabalarga diniy va milliy qadriyatlarning tarixiy maushtarakligini, ularning umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unligini tushuntirish, ularda diniy bag'rikenglik madaniyatini, dinga nisbatan to'g'ri yondashuvni shakllantirish va jamiyat uchun yuksak ma'naviyatli kadrlarni tayyorlashdan iborat.

Dinshunoslik fanining vazifalari-dinshunoslik fani quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

Ilmiy tahlil: Dinlarni tarixiy, falsafiy, sotsiologik va boshqa yondashuvlar orqali ilmiy asosda o'rganish.

Diniy bag'rikenglikni rivojlantirish: Talabalarda turli dinlarga nisbatan hurmat va bag'rikenglik madaniyatini shakllantirish.

Ma'naviy tarbiya: Diniy qadriyatlar orqali insonlarning ma'naviy kamolotiga hissa qo'shish.

Jamiyatda diniy ongning shakllantirish: Jamiyatda diniy ong va e'tiqodning shakllanishi va rivojlanishiga ilmiy asosda yondashish.

Dinshunoslik fanining asosiy nazariy usullari

Tarixiy yondashuv. Dinshunoslikda tarixiy yondashuv dinlarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va jamiyatdagi o'rnini o'rganishga qaratilgan. Bu yondashuv orqali dinlarning tarixiy shakllanishi, diniy urf-odatlar va marosimlarning evolyutsiyasi tahlil qilinadi. Tarixiy yondashuv dinshunoslik fanining asosiy usullaridan biri hisoblanadi.

Falsafiy yondashuv. Falsafiy yondashuv dinning mohiyati, inson hayotidagi o'rni va ma'naviy qadriyatlar bilan bog'liq masalalarni o'rganadi. Bu yondashuv din falsafasi orqali amalga oshiriladi. Din falsafasi diniy dunyoqarash tamoyillaridan kelib chiqadigan tasavvurlar, g'oyalar, Yaratuvchi va olam (ontologiya va metafizika), inson (antropologiya), jamiyat (sotsiologiya, istoriosofiya), bilish jarayoni (gnoseologiya va epistemologiya), qadriyatlar (aksiologiya) haqidagi qarashlar tizimini o'z ichiga oladi. Dunyo xaritasida mavjud mamlakat borki, unda yashovchi xalqlarning o'z dini, urf-odatlar va an'analari mavjud. Ana shu qadriyatlar xalqlarning yurishturishi, kundalik faoliyati va umuman hayot tarzini belgilashda asosiy omil bo'lib hisoblanadi. «Dinshunoslik» fani ana shu muhim omilni tadqiq etib, tahliliy o'rganadi. Mustaqillik davrida jahonda xalqlarining dinlari haqida keng ma'lumot olish, ularning qadriyatlarini o'rganish imkoniyati yuzaga keldi.

Dinning mohiyati turlicha izohlansada, uning asosida ichonch, e'tiqod tuyg'usi yotadi. Darhaqiqat, din-ishonmoq tuyg'usidir. Ishonmoq tuyg'usi insoniyatning eng tayan va ruhiy ma'naviy ehtiyojlaridandir. Din arabcha so'z ekani barchaga ma'lum. Lekin, din tushunchasini to'liq anglab olish uchun, uning ham lug'aviy, ham istilohiy ma'nolarini alohida-alohida olib tanishib, tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Arab manbalarida qayd etilishicha, din so'zi «دانة (dâna)» fe'lidan yasalgan bo'lib, «kimgadir bo'ysunmoq, bo'yin egmoq, itoat etmoq, kimdandir qarzidor bo'lmoq, e'tiqod qilmoq, qilgan ishiga yarasha mukofotlamoq»; «diynun»

soʻzi esa, «din, imon, ajr-mukofot, qilingan ishga yarasha berilgan haq» kabi maʼnolarni bildiradi¹. Oʻzbek tili lugʻat adabiyotlarida «din» - ishonch, ishonmoq, eʼtiqod, mulk, hukm, hisob, jazo, tadbir, boʻysunish, itoat qilish, ibodat, parhez, yoʻl tutish, odat qilish, eʼtiqod qilish maʼnolarini bildirishi keltirib oʻtiladi. Islomdan avval turkiy xalqlarning din tushunchasini ifodalash uchun turli davrlarda «darm», «nom» va «den» kabi soʻzlarni ishlatganlari maʼlum. Ulardan «drm», «darm» din, aqida maʼnosida sanskritcha (qadim hind tili) «dharma»dan (Pali tilida dhamma); «nom» din ishonch, qonun maʼnosida sugʻd tilidan kirib kelganligi aytiladi. Oʻzbek tilidagi «din» maʼnosini beruvchi atamalar barcha tillarda mavjud. Jumladan, zardushtiylarning manbasi «Avesto»da «din» sifatida «daena», qadimgi fors pahlaviy tilida «den», «din», «dena», «daena» soʻzi ishlatilib, «yoʻl», «mazhab», «marosim», «uslub», «tarz» kabi maʼnolarni bildirgan. Ibroniylar tilida istifoda qilinadigan «dath» soʻzi «din» tushunchasini ifodalash uchun umumiy termin boʻlib, «hukm», «amr» va «qonun» maʼnolarini anglatgan. Din falsafasi, dinning mohiyati, insonning diniy haqiqatlar bilan boʻlgan bogʻliqligini oʻrganadi. Bu ilm turining eʼtiborida boʻlgan mavzularning boshida Xudoning borligi, sifatleri, yaratuvchi-koinot munosabati, yaratish, olamning yaratilishidagi maqsad, qayta tirilish, paygʻambarlik va vahiy kabi keng miqyosda metafizik bir xarakterga ega masalalar asosiy oʻrinni egallaydi. Bundan tashqari ilm-imon, ilm-din, din-madaniyat (din-sanʼat, din-til-adabiyot) diniy tajriba, diniy his kabi asoslar ham bu ilm turining sarhadlariga kiradi. Umuman olganda, olimlar muayyan **eʼtiqod din** deb atalishi uchun **uch** asosiy xususiyatga ega boʻlishi lozimligini taʼkidlaydilar. Bulardan **birinchisi**, gʻayritabiyy iloh (yoki ilohlar) haqidagi tasavvurning mavjudligi. Har bir dinda topinish obʼekti - Xudo boʻlishi shart hisoblanadi.

Dinshunoslik fanining yuzaga kelishi va tarixiy taraqqiyoti. Dinlarni oʻrganish uzoq tarixga ega. Har bir inson yon-atrofidagilarning eʼtiqodi, qaysi dinga mansubligiga qiziqadi, ular haqida bilishni istaydi. Bu boradagi ilk maʼlumotlarni Qadimgi Gresiya va Rim yozuvchilari asarlarida koʻrishimiz mumkin. Ulardan eng

mashhuri «tarix otasi» nomini olgan Gerodot (mil. avv. V asr) o'zi tadqiq qilgan xalqlarning dinlari haqida ma'lumotlar keltirgan. Bu qiziqish O'rta asr Yevropasida ham mavjud bo'lgan. Lekin boshqa dinlar haqida fikr bildiruvchilar, xristianlarning e'tiborini jalb qilmaslik va ularni o'sha dinlarga kirib ketmasliklari ta'minlash maqsadida, u dinlarga nisbatan salbiy fikr bildirish, ularni yomonlash orqali ularga yondashishni ma'qul deb topganlar. Islom olamida ham dinlarni o'rganish bo'yicha tadqiqotlar uzoq tarixga borib taqaladi. Milodiy VII-VIII asrlardayoq diniy tortishuv (munozara)larni o'z ichiga olgan «maqola»lar (keyinchalik «maqolot»), VIII -IX asrlardan e'tiboran esa boshqa dinlarga «raddiya»lar yozila boshlangan. Keyingi asrlardan esa «alFiraq» (Firqalar), «ar-Radd» (Raddiya), «ad-Diyonot» (Dinlar) va «al-Milal» (Xalqlar) yo'nalishidagi adabiyotlar vujudga kelgan. Dunyoqarashni shakllantirish funksiyasi dinda inson, jamiyat, tabiatga nisbatan aniq bir qarashlarning turlari mavjudligi tufayli amalga oshiriladi. Din hayotni (mavjudotni) ma'lum nuqtai nazardan tushunish (dunyoni to'la va undagi ayrim hodisa va jarayonlarni alohida tushuntirish), dunyoni kuzatish (his qilish va idrok etish orqali dunyoni aks ettirish), dunyoni his qilish (hissiy qabul qilish yoki rad etish), dunyoviy munosabat (baho berish) va hokazolarni o'z ichiga oladi. Diniy dunyoqarash Yaratganga nisbatan eng oliy tuyg'u va mezonlarni belgilaydi. Bunda mavjud borliqqa tushuncha berish dinda ishonganlar uchun turli cheklashlar doirasidan chiqish imkonini beradi, yorqin kelajak, huzur-halovatga erishish uchun umid, azob uqubat, baxtsizlik, yolg'izlik, tushkunlikdan ozod bo'lishni qo'llabquvvatlaydi. Din falsafasi, dinning mohiyati, insonning diniy haqiqatlar bilan bo'lgan bog'liqligini o'rganadi. Bu ilm turining e'tiborida bo'lgan mavzularning boshida Xudoning borligi, sifatleri, yaratuvchi-koinot munosabati, yaratish, olamning yaratilishidagi maqsad, qayta tirilish, payg'ambarlik va vahiy kabi keng miqyosda metafizik bir xarakterga ega masalalar asosiy o'rinni egallaydi. Bundan tashqari ilm-imon, ilm-din, din-madaniyat (din-san'at, din-til-adabiyot) diniy tajriba, diniy his kabi asoslar ham bu ilm turining sarhadlariga kiradi.

Zamonaviy Dinshunoslik esa bir yarim asrga yaqin davrga borib taqaladi. G'arbda, zamonaviy ma'nodagi dinlar tadqiqotlari Maks Myuller (1823-1900) tomonidan boshlab berilgan. Olim 1856 yilda «Qiyosiy mifologiya» va 1870 yilda nashrdan chiqqan «Dinlarning asosi va shakllanishiga oid dars baholari» nomli asarlari bilan boshqa dinlarni tadqiq qilishga yo'l ochgan va kattagina e'tibor qozongan. U Angliyadagi mashhur Oksford universitetida dinlar tarixidan ma'ruzalar o'qigan. O'zining «Sharqning muqaddas kitoblari tarjima silsilasi» asarida u ilk bora «**religious studies**» (**dinshunoslik**) so'zini qo'llagan. Myuller va uning zamondoshlari dinlarni ilmiy tadqiq qilishda filologiyani muhim deb bilishgan va dinning asl mohiyatiga faqatgina til orqali qilingan izlanishlar bilangina etishish mumkin, degan fikrni olg'a surgan.

Dinning jamiyatdagi funksiyalari. Dinning ijtimoiy vazifalari haqidagi ta'limotni dinshunoslikda funksionalizm rivojlantiradi. Dinning «funksiya» va «rol» tushunchasini farqlash lozim, ular bir biri bilan bog'liq, lekin o'xshash emas. Funksiya - bu dinning jamiyatdagi harakat usuli bo'lsa, rol - bu funktsiyani bajarish natijalarining jami yig'indisidir.

O'zbekiston Respublikasining 2021-yil iyun oyida qabul qilingan «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi Qonunining 11-moddasi diniy tashkilotlarni tashkil etishga bag'ishlangan bo'lib, unda aytilishicha “Diniy tashkilot ro'yxatdan o'tkazilgan paytdan e'tiboran tashkil etilgan deb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. — Т.: Гафур Гулом нашриёти, 1993.
2. Бердяев Н.А. Философия религии. — М.: Наука, 1990.
3. Юсуфхон Шокиров. Диншунослик асослари. — Т.: Фан, 2004.
4. Жамшид Ганиев. Диншуносликка кириш. — Т.: ТДЮУ нашриёти, 2019.

5. Мирбобоев Ш. Диний муносабатлар социологияси. — Т.: Фан, 2008.
6. Носиржонов Б. Диншунослик назарияси ва методологияси. — Т.: Университет, 2016.
7. Э. Таймирова, З. Холматова. Диншунослик. — Т.: Чулпон, 2018.
8. Смирнов А.В. Ислам: Энциклопедический словарь. — М.: Наука, 1991.